

Tamás Amaryllis

ELTELT KILENC ÉV

Beszélgetés Ember Judit filmrendezővel

A snagovi gyerekek című, 1987. december 26-án, Rajk László bérelt lakásában forgatott filmed a Menedékjog és az Újmagyar siralom után máshogy és másról szól. 1996. október 23-án – a televízió nyilvánossága helyett – zártkörű vetítésen került először közönség elé a Snagovba internált hajdani gyerekekkel készült megrendítő intellektuális kalandfilm. Előző filmjeid szereplői megtették az elodázhatatlan első lépéseket a rendszerváltás felé, e filmed tanúságtevői: Rajk László belsőépítész, dr. Donáth Ferenc kardiológus, Donáth László evangélikus lelkész, Hankiss Ágnes író, pszichológus, dr. Szilágyi Júlia pszichiáter, Losonczy Annamária kulturális antropológus, Vásárhelyi István kertészmérnök, közgazdász, Vásárhelyi Júlia újságíró, Vásárhelyi Mária szociológus ritkán tapasztalható erkölcsi magasságokba és mélységekbe kalauzolják a mai nézőt '87-ben megfogalmazott gondolataikkal. Filmeknek köszönhetően egészen más színben, újfajta bonyolultságában tűnik föl a korszak, s újra fölcsillan a JózsefAttila-i tiszta beszéd reménye. Öngyötrő mondatok hangzanak el arról, hogyan lehet az ember egyszerre áldozat, bűnös és hős; ezekre a kategóriákra vegytisztán szoktunk gondolni. Szinte megválaszolhatatlan dilemmák vetődnek föl. Szereplőid 1987-ben vállalták, hogy ezekről a nagy, hamleti kérdésekről elmélkedjenek a kamera előtt. Az én korosztályom – az ő korosztályuk. Az én életem legendás személyiségei – bármennyire is szentségtörés lehet ilyesmit állítani – nem annyira az apák, hanem ezek a gyerekek voltak, 56-tal kapcsolatosan. Azokban az időkben, amikor „a társadalmi önismeret anyanyelve” a titkos jelbeszéd lehetett, amikor még elképzelhetetlen volt, hogy kis magyar állambiztonságunk relikviáit, „a titokként kezelt jogtiprások dokumentumait” nem is egy évtized múltán Kenedi János olvasókönyvében böngészhetjük. A „Rajklaci” szamizdat butikjából megszerezni Faludy könyvét vagy a Ceausescu életrajzot, Konrád-Szelényi tanulmányait, jelentett sokunk számára kilenc esztendeje olyan szellemi kárpótlást, mint az Ember Judit filmek láthatása a repülőegyetemen.

Ebben a filmben a valamikori gyerekek kaleidoszkópszerű élményeiket, kételyeiket sorolják felnőttként a történetekkel kapcsolatosan. Felmutatják, hogy hogyan lehet a mindegyikőjükre nehezedő teherrel, apák ellentmondásos történelmi szerepével nemcsak továbbélni, hanem a saját életpályájukat bejárni. Ok maguk vetik fel, hogy itt már csak pillanatai vannak hátra ennek a generációnak is, amikor még hitelesen el lehet mondani 56-ról bármit. Rajk László szavaival: „történt itt egy filmszakadás.”

– A film „politikaiul szólít meg bennünket”, segíthet egy újfajta, őszintébb, érzékenyebb gondolkodásmód elterjesztésében. A snagovi gyerekek régi ismerőseid?

– Mindenkit felnőttként ismertem meg, mindegyiket máskor. Előbb természetesen a szüleiket. Kerestem velük az ismeretséget, a barátságot. Hiszen utoljára ők voltak Nagy Imre körül. Akkor még nem tudtam, hogy Nagy Imrét teljesen elkülönítették Romániában, még a lánya – veje – unokái sem lehettek vele. De Nagy Imre hatása a snagovi gyerekeken is meglátszik. Az én életemben őborzasztó fontos személyiség volt, miniszterelnöksége alatt változott meg szinte minden, szabad volt kérdezni, gondolkodni, bírálni, revidiálni bizonyos dolgokat, megszűntek a kitelepítések, az internáló táborok, és elkezdtek kinyílni a börtöncellák is... Mindig úgy képzeltem, hogy a kör közepe Nagy Imre (és körötte koncentrikus körök vannak) és valahol egy külső koncentrikus körben ott vagyok én is. A snagovi gyerekek, akik együtt voltak a Jugoszláv Követségen Nagy Imrével a szüleik révén

– annyi idősek, mint az ő unokái. A nyomasztó apahiányról kezdünk el velük beszélgetni, hogy akinek megölték az apját, vagy akinek elvették az apját pár évre, vagy akinek örökre elvették, hogy mit jelent ez a (...) szabad világ. Én úgy gondolom, hogy egész Kelet-Európa ebben szenved. Miközben a párt „a nép apukáját”-nak tartotta magát. Sztálin apánk is, Rákosi apánk is (...) Tehát ez volt a kiindulópont. Természetesen beszéltek a snagovi hétköznapokról is, s mostanában hallom, hogy kritika tárgyává teszik, hogy ez nincs benne eléggé a filmben. Én ezt a szülőktől végigkérdeztem, mert-hogy nagyon hamar rá kellett jönnöm, hogy az eseményeknek vannak bizonyos elmondásbeli tartópillérei, amelyről mindenki beszél, de mindenki másképp emlékezik. Ez az én nagy filmes mondandóm mindig, hogy ha két emberrel történik ugyanaz, az nem ugyanaz, mikor elmondják, mert noha ugyanarról beszélnek, mást éltek meg. Mást vettek észre, mást tartottak fontosnak elmondani. Én voltam az a bizonyos 12. vagy 13. személy, akiben összeállt egyfajta

történet, és a gyerekek azért ettől eltértek. Aminek több oka van. Ők akkor nagyon kiskorúak voltak, 0-tól 11 éves korúak, tehát a szülők nem mondtak el nekik mindent, mert kímélni kell a gyerekeket, s mert bizonyos dolgokat megértettek, bizonyos dolgokat nem..., de a gyermeki képzelet a hézagos információkat kiegészíti. Hogyha én – amikor ők hazajöttek – már filmes lettem volna, és akkor csináltam volna velük a filmet, az egyszerűen óriási lett volna. „Ebből él” Macskássy Kati a filmjeiben, a hiányos gyermeki tudásból valami egészen frenetikusát csinál, mert a gyerek, ahogy a hézagos információt kiegészíti a fantáziájával, valami egészen másra vonatkozó, de nagyon lényeges dolgot mond el. Na most, ez tényleg csoda tíz vagy tizenkét éves gyerekekkel. De az én szereplőim 1987-ben inkább 40 körül jártak, és akkor olyan bizarr, hogy a szülők egészen másképp tudják, és nyilvánvaló, hogy a tíz szülő együttes szötte az igaz, s nem az, amit a gyerekek szöttek, stoppoltak...

Ahol nem volt nagyon bántó, vagy ahol költői volt, hogy rosszul emlékeznek, az a film része maradt. Mint például amikor Losonczy Anna, aki Svájcban tanít, és aki ha jól tudom, nemcsak őserdei törzsek életmódját kutatja Columbiában, hanem a mítoszok keletkezését is, egyszerűen előáll a saját mítoszával. Hogy amikor megtudta, hogy az édesapja meghalt, amit természetesen nem tud elfogadni, de a hír mégis elérte, akkor kétségbeesésében fölszaladt a padlásra. És valószínűleg úgy gondolta, – hát egy kilenc-tíz éves gyerek –, hogy soha többé le nem megy azok közé a felnőttek közé, akik ilyen rémségekkel traktálják, hogy az édesapja halott. Aztán bizonyos idő elteltével „följött érte a Rajk Laci”, és csak arra nem emlékszik pontosan, hogy „hogyan is volt ez Laci, küldtek téged, vagy magadtól jöttél?” (...) A válasz a harmadik, hogy mindez nem történt meg, csak az ő képzeletében, Rajk Lacit ugyanis aznap vitték el, tehát ő nem lehetett... De teljesen nyilvánvaló, hogy „csak a Rajk Laci lehetett az, aki érte ment”, mert így szép, így kerek a legenda, mert ország-világ tudja, hogy ennek a fiúnak ugyancsak megölték az apját. Egyáltalán: úgy ismerték meg. És ezt a szörnyű titkot, ezt a feldolgozhatatlan csapást nem is lehet mással megbeszélni, csak azzal, aki ezt már átélte, talán már túlvan rajta, talán tudja, hogy mit kell ilyenkor csinálni. Ez a történet nem igaz, de ettől még költői, ettől még felemelő. Miután ez a történet gyönyörű, s mert ebben van egy költői igazság, hogy a mítoszkutató megteremti a saját mítoszával, hát ez persze, hogy benn marad a filmben. De azt, ahol csak félreértésről van szó, vagy lapos a történet, azt természetesen kihagytam. És miután a beszélgetés arról szólt, hogy milyen élni apátlanul, évekig, vagy végleg, – természetesen, hogy már azon kell meditatálni, kell-e folytatni az apák életútját vagy sem.

És hát megrázó a többi történet is, a Szilágyi Julinak a története, aki azt kérdezi meg, hogy mi kell egy gyereknek, egy hős, aki meghal, vagy egy apa, aki vele van. Ezért lett pszichiáter. Ugyanígy megrendítő – vagy csodálatos? – hogy '87-ben, – amikor a felnőttek, a szüleik még félve mondták

el, de mégis elmondták a történeteket, –, eszükbe sem jutott, hogy még a mi életünkben itt rendszerváltás lesz. Nekem is az volt a rábeszélési taktikám, hogy mondják el filmen az utókornak, mert elmegyünk, és ezt a titkot nem vihetjük magunkkal a sírba.

Ezek a „gyerekek” egyszerűen elképesztő őszinteséggel, magabiztossággal közölték, hogy itt pillanatokon belül váltás lesz, a Kádár meghal, és a tabutémák megszűnnek tabutémák lenni, a temetetlen holtakat el lehet temetni, 56-ról lehet beszélni... És mi lesz azután? Van, aki azt mondja, hogy majd a Grósz elvtárs mondja ki azt, hogy ez forradalom volt, – nevetve mondják –, és teljesen elképesztő, lám, tényleg így történt (...), mert olyan mindegy, hogy Grósz elvtárs vagy Pozsgay elvtárs mondta ki, hogy népfelkelés volt, és nem ellenforradalom..., (mellesleg, jó, hogy kimondták)... Ezek a „gyerekek” váteszek voltak, fantasztikus dolgokat tudtak, mint ahogy azt is megsejtették, hogy lesznek olyan hangok is, hogy: „ez is kommunista, az is kommunista”... Volt olyan megjegyzés is, hogy majd a magyar nép nem lesz olyan elnéző, mint mi vagyunk... Szerencsére ez nem jött be, mert a magyar nép – néhány örült politikus csinnadrattája ellenére is – abszolút lojális.

– *Nagylelkűségből lojális vagy azért – ami a filmen is elhangzik –, hogy az 56-os események számtalan ténye és szereplője még ma is megnevezhetetlen ?*

– A magyar népet azt hiszem, hogy nem ez érdekli. A magyar népet az érdekli, teljesen érthetően, hogy a Kádár-rendszerben evett, volt lakása, nem kapcsolták ki a villanyt, volt munkája, meg tudott élni. És most az ország lakóinak több, mint egyharmada a létminimum körüli összegből vagy az alatt él, és állandó félelemben, hogy azt mondják, hogy jövőre ennyi és ennyi százalékkal emelik a villany és a gázfogyasztás díját... De miből...? Az embereket ez érdekli, s nem az, hogy ki volt a hős, és ki volt az áruló 56-ban.

– *Ez a film, már '87-ben is túllépett „a mai kocsmán”, megelőlegezte azt, hogy ne arról beszéljünk, amiről majd mindenki beszélni fog rövid időn belül, hanem arról, hogy tovább kell lépni, mert az apák gyermekei másképp – de nem ezt a különleges helyzetet meglovagolva – akarnak élni. A szülőkkel való interjú-sorozat, a MENEDÉKJOG pedig – úgy érzem –, megkönnyítette a rendszerváltást.*

– Magyarországon a Kádár-kultusz harminc éven át arról beszélt, hogy Nagy Imre volt az áruló. Lehet, hogy önteltség, de mégis azt hiszem, ezt megfordítani a Menedékjognak sikerült, mert levetítették a televízióban, kiadták könyv alakban, – ezt a feladatot a szülőkkel készült film végezte el. Én úgy gondolom, hogy a „gyerekekkel” készült film sem mélységben, sem komolyságban ezt nem éri el, de nem ez a feladata.

– *Szereplőid közül néhányan nem járultak hozzá a film tévés sugárzásához 1996 október 23-án, a film szerkesztetlenségére hivatkozva. Vajon nem inkább arra gondolva tették ezt, hogy a snagovi gyerekek kiszámíthatatlan lavinát indíthat el ?*

– Minden filmem más, mint az előző, és mire az előző

nagy nehezen elfogadják, azt várnák, hogy a következő ugyanolyan formájú, tartalmú, stb. legyen, holott az egészen más. Mert hiszen én is változom, meg a film témája is más. Nem lehet azt elvárni, hogy az ember magát ismételje, tehát nem kell egy tizenegy órás filmet másfél órában megismételni. Olyan nagy művésznek is mondták a barátai, mint Beethoven –, hogy „ez a zene már nem követhető”, és nem is jó, higgye el... Na most, én azt hiszem, hogy Beethoven nem hitte el..., és azt remélte, hogy majd felnő hozzá egy közönség, és nem is kellett sokáig várnia, hogy értő fülekre találjon. Énnekem borzasztó nagy szerencsém volt, mert végül is ugyanaznap, október 23-án – ha nem is százezren látták a televízióban –, de százan a Toldi Moziban, zártkörű vetítésen, „válogatott” közönség. Tehát megkaptam a visszajelzést, de nem azt, hogy „túl messze rúgtam a csónakot a parttól”, amit már egy másik filmmnél megkaptam. Úgy hiszem, *A snagovi gyerekek* nézőinek tetszett a film, többen mondták, hogy katarzist éltek át.

– *A filmben a hajdani snagovi gyerekek saját felelősségüket is megfogalmazzák 56 fehér foltjaival kapcsolatosan, hogy az őket körülvevő kvázi-tisztelet ellenére is kötelességük „a dugót kiúzni a palackból”, s „az egész rohadt szituáció, ami ebben az országban van, az többek között két dolog miatt van. Az egyik az, hogy mindenki elhárítja magától a felelősséget...Hogy mindig mindenki talál valami hihetetlen jó indokot, ami pszichésen, érzelmileg, politikailag mindent megmagyaráz, hogy ő miért nem kompetens ebben a dologban, és mién nem nyilatkozik. A másik pedig az, hogy miért nem beszéltek erről”.*

– Soha pócspetri ember nem akarta betiltatni a *Pócsperit*. A hatalom büvkörében élők megtehetik. *A per* című filmben Rajk Lacit leültettem Farkas Vladimírral szemben, aki később tiltakozott a film ellen. Ő is féltette a közönséget, meg hogy nem kell, hogy egy film hat órás legyen, meg nem kell mindent elmondani, mert, mert, mert... A Farkas Vladimír köré gyűlt emberek – akik szintén abból éltek, amit a Farkas Vladimír elmondott –, nehezményezték, hogy hát „most ebben a filmben minden benne van, amit mi könyv alakban vagy riport formájában akarunk közhírré tenni...” Úgyhogy azt tanácsolták nekem, hogy „akkor a történet ott kezdődjön...” Tehát, hogy „nem lehet ott kezdeni a történetet, hogy volt egy kassai maffia...” Hogy tulajdonképpen, azok lettek itt első vezető emberek, akik soha nem éltek, nem jártak a trianoni Magyarországon, soha nem voltak Budapesten. Úgyhogy muszáj volt nekem onnan elkezdni, hogy akkor mi is volt ott Kassán, és akkor hogy kerültek ki a nagy Szovjetunióba, és hogy kapták meg ajándékként a Rákosit, hogyan lett a Rákosinak ez a népe, és hogy jöttek ide honfoglalni és elfoglalni mindent, a maguk szája íze szerint... Hát persze, hogy a történet itt kezdődik, nem? És a Rajk per meg ott, hogy ezek nem is ismerték a Rajkot, aki itt volt honos, hát persze, hogy ki kellett nyírni. ... Szóval én azt a lehetőséget nem tudtam kihagyni, mit hoz majd elő Farkas Vladimírból – aki a mikrofonokat helyeztette el a munkatársaival egy olyan terembe, ahol a Rákosi elvtárs meg az ő apja

figyelte az elhangzottakat –, ha ott ül vele szemben egy fiatalember, aki pont annyi idős és pont úgy néz ki, mint az a mitikus alak. És ebből is tulajdonképp egy apák – fiuk film lett, mert hiszen két férfi – de két fiú – beszél arról, hogy mit tettek az apák.

Köztudott, hogy én csak azokkal tudok dolgozni, akiket becsülök, akiket kedvelek, akiket szeretek. Ezért az a levél, amit a „snagovi gyerekek” közül néhányan elküldtek a tévé elnökének a film műsorra tűzésével kapcsolatosan, engem igencsak megrázott. Én sok mindennek voltam már tanúja, annak is, hogy lehet veszekedni, lehet egyet nem érteni, lehet ajtókat csapkodni, de valahol az én KRESZ-táblámban – mert a KRESZ-táblákról szóltak a film egy pontján – a feljelentés az tiltott terület. Márpedig a fejem fölött elment egy levél... Nem nekem írták, nem az én gyártásomnak... Valamikor ugye, amikor az elvtársak betiltottak egy filmet, vagy levették a műsorról, azt mondták, hogy „aceton lesz belőle”. Ma a hordozó anyag általában nem film-, hanem videoszalag, nem lehet belőle körömlakk lemosót gyártani.

Csak nem ott tartunk, mint a *Dallasban*, ahol a Samantha finanszírozta filmen a rendező elvégzi az utolsó simításokat is, de utána páncélszekrénybe zárják a tekercset (mert tulajdonképpen ez csak zsarolásra készült). Biztos van ilyen rendező, de én a filmjeimet a nézőknek szánom.

Toldi BBS mozi – 1996. október 23.

